

Károly Khuen-Héderváry i Izidor Kršnjavi u svjetlu starije i novije hrvatske historiografije

Antonio Tomić¹

Jedan od najdugovječnijih i najkontroverznijih banova Károly Khuen-Héderváry i njegov predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu Izidor Kršnjavi među najvažnijim su osobama hrvatske političke i kulturne povijesti krajem 19. stoljeća. Člankom se nastoji prikazati njihov utjecaj na politički i društveni život Hrvatske toga vremena. Također, člankom se želi istražiti odnos hrvatske historiografije prema njima i njihovom djelovanju s početnom hipotezom da ih starija hrvatska historiografija (poput Ferde Šišića ili Angela Gjurskog) obrađuje isključivo u negativnom svjetlu, dok novija historiografija, nastala nakon osamostaljenja Hrvatske, (poput Dragutina Pavličevića, Ive Goldsteina, Trpimira Macana ili Željka Holjevca) nastoji prikazati i negativne i pozitivne strane djelovanja.

Ključne riječi: starija i novija hrvatska historiografija, Izidor Kršnjavi, Károly Khuen-Héderváry, kraj 19. stoljeća

Uvod

U historiografskim krugovima (raznim predavanjima, simpozijima i sl.) često se može čuti teza da je starija hrvatska historiografija o hrvatskom banu Károlyju Khuen-Héderváryju i njegovom dobu pisala isključivo u negativnom kontekstu, dok je kasnija historiografija priznala i neke pozitivne stvari. Namjera rada provjeriti je provjeriti istinitost te teze koristeći analizu sadržaja odabranih monografija i sinteza starije historiografije, napisane iz pera profesionalnih i poluprofesionalnih povjesničara i publicista u razdoblju nakon raspada Au-

¹ Antonio Tomić, mag. educ. hist., Zagreb, Republika Hrvatska. E-pošta: antonio.tomic12345@gmail.com.

stro-Ugarske Monarhije, i novije hrvatske historiografije, u razdoblju nakon stvaranja neovisne hrvatske države. Nažalost, gotovo je nemoguće obraditi sva djela pa će se rad temeljiti na sintezama hrvatske povijesti koje obuhvaćaju drugu polovinu 19. stoljeća te monografijama, člancima i drugim radovima koje prikazuju širu sliku, tj. izostavljeni su radovi koji obrađuju isključivo jedno, usko područje djelovanja. Također, rad planira obuhvatiti i percepciju u historiografiji Khuen-Héderváryjevog najpoznatijeg „ministra“ Izidora Kršnjavija. Premda su dosad o Khuen-Héderváryjevom (i Kršnjavijevom) dobu napisani mnogi radovi (iako i dalje nedostaje monografija o Khuen-Héderváryju, dok su monografije o Kršnjaviju uglavnom usmjerene na njegov umjetnički, a ne politički rad), njihova historiografska zastupljenost slabo je obrađena pa je i to jedan od razloga nastanka rada.

Biografija i doprinos

Khuen-Héderváry rođen je 23. svibnja 1849. godine u moravskim toplicama Gräfenbergu (današnjem Jeseniku u Češkoj), gdje je njegova obitelj pobjegla nakon sloma mađarske revolucije 1848. godine.² Iako je često bio doživljavan kao stranac nametnut izvana, odrastao je na obiteljskom imanju u Nuštru pokraj Vinkovaca.³ Upravo je u Zagrebu za vrijeme studija prava ušao u društvo unionističkih krugova, a znao je boraviti i u domu baruna Levina Raucha, gdje je čak nastupio u jednoj amaterskoj predstavi.⁴ Od svog rođaka grofa Hédera Viczaya od Hédervára oporučno je 1873. godine naslijedio prezime Héderváry, kao i posjede Ozora, Tamási i Hédervár.⁵ U politiku ulazi 1872. godine kao parlamentarni zastupnik Győra i član vladajuće Liberalne stranke, a kasnije obnaša i dužnost velikog župana Győra.⁶ Zbog nezakonitih dvojezičnih grbova na zgradama financijskih i carinskih ureda u Zagrebu koje je postavio ravnatelj Antal David, a prema nalogu mađarskog ministra financija Gyule Szapáryja, izbijaju protumađarski neredi koji dovode do ostavke bana Ladislava Pejačevića, suspenzije ustava i uvođenja komesarijata na čelu s generalom Hermannom von Rambergom.⁷ Ubrzo nakon uspostavljanja reda uvođenjem grbova bez natpisa (tzv. *nijemi grbovi*) obnavlja se ustavno stanje te je za bana 1. prosinca 1883.

2 Heka, „Grof Karlo (Károly) Khuen-Héderváry i Hrvati“, 1066-1067.

3 Isto, 1065-1066.

4 Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, svez. II., 288.

5 Heka, *Khuen-Héderváry i Hrvati*, 1065.

6 Isto, 1065.

7 Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, 287-288.

godine izabran Károly Khuen-Héderváry, preko supruge grofice Margit Teleki, čiji je rođak bio tadašnji ugarski premijer Kálmán Tisza, kojeg se često naziva Khuenovim političkim mentorom i zaštitnikom.⁸ Zbog postavljanja mađarske zastave na željezničkoj postaji u Zaprešiću u ožujku 1903. godine dolazi do protumađarskih prosvjeda. U sukobima prosvjednika s oružarima, zapovjednik oružara ubio je seljaka Ivana Pasarića i ranio još trojicu prosvjednika pa su se prosvjedi razbuktali i na ostale gradove Banske Hrvatske.⁹ Zbog nesnalaženja u obračunu s prosvjedima, koji su prerasli u Hrvatski narodni pokret, car Franjo Josip I. „smijenio“ je 27. lipnja Khuena-Héderváryja s banske funkcije. No, istovremeno je unaprijeđen jer je nakon ostavke Kálmána Szélla postao ugarski ministar-predsjednik, ali je zbog pokušaja podmićivanja oporbenog zastupnika Zoltána Pappa već 3. studenoga morao dati ostavku.¹⁰ Kasnije je obnašao dužnost ministra unutarnjih poslova u vladi svog nasljednika Istvána Tisze, parlamentarnog zastupnika Temišvara i člana Doma velikaša te, između 17. siječnja 1910. i 22. travnja 1912. godine, još jednom funkciju ugarskog ministra-predsjednika.¹¹ Nakon završetka političke karijere postaje članom Mađarske akademije znanosti te umire 16. veljače 1918. godine u Budimpešti.¹²

Izidor (često navođen i kao Iso) Kršnjavi rođen je 22. travnja 1845. godine u Feričancima pokraj Našica, doktorirao je filozofiju i pravo.¹³ Prema očevoj strani imao je slovačko i njemačko podrijetlo, majka mu je bila Mađarica iz Sziklosa, a on sam je zabilježio da su se te dvije grane obitelji preselile iz Bosne još u 16. stoljeću.¹⁴ Još kao gimnazijalac pisao je pjesme, a osječki slikar Hugo Conrad von Hötzendorf učio ga je slikanje, koje je kasnije usavršavao u Beču i Münchenu.¹⁵ Potom boravi u Italiji (najviše Veneciji i Rimu) gdje upoznaje đakovačko-srijemskog biskupa Josipa Jurja Strossmayera, za kojeg je naslikao nekoliko slika u gorjanskoj crkvi i uredio Strossmayerovu galeriju.¹⁶ Na biskupov nagovor vraća se u Zagreb 1877. godine kao izvanredni profesor povijesti umjetnosti i klasične umjetničke arheologije na Sveučilištu Franje Josipa I. te

8 Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, 288; Šimetin Šegvić, *Patriotizam i bunt: Franjo Josip I. u Zagrebu 1895. godine*, 15.

9 Bogdanov, *Hrvatski narodni pokret: 1903-4*, 15.

10 Heka, *Khuen-Héderváry i Hrvati*, 1066; Bogdanov, *Hrvatski narodni pokret: 1903-4*, 323.

11 Heka, *Khuen-Héderváry i Hrvati*, 1066.

12 Isto, 1066.

13 Deželić st., „Kršnjavi Isidor, dr.“, 150.

14 Čorkalo (ur.), *Izidor Kršnjavi – izabrana djela*, 363; Maruševski, *Iso Kršnjavi kao graditelj*, 31.

15 Deželić st., *Znameniti Hrvati*, 150.

16 Čorkalo, *Izabrana djela*, 364; Deželić st., *Znameniti Hrvati*, 150.

osniva Društvo umjetnosti,¹⁷ Muzej za umjetnost i obrt 1880. i Obrtnu školu za stolare, bravare i keramičare 1882. godine.¹⁸ Nakon što se Kršnjavi prilikom uređenja paviljona za Zemaljsku izložbu u Budimpešti povezoao s mađaronima i na nagovor predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu Ivana Vončine ušao u politiku, zbog čega se „posvađao“ sa Strossmayerom,¹⁹ 1884. godine na listi Narodne stranke izabran je za saborskog zastupnika u kotaru Brod, što mu je pošlo za rukom i u još dvama mandatima u kotaru Bošnjaci.²⁰ Kao zastupnik borio se prije svega za interese zastupanog kotara, a tek onda stranke, čije je poteze u odnosima prema Ugarskoj branio ma kako oni nelogični bili (primjerice, nagomilani državni dug ili neprestano uvođenje novih poreza).²¹ Najveći politički uspjeh imao je kao Khuen-Héderváryjev predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu od 1891. do 1896. godine kada daje ostavku zbog paljenja mađarske trobojnice prilikom carevog posjeta Zagrebu.²² Zanimljivo je i to da, premda često napadan kao mađaron, je aklamacijom na stranačkom kongresu u Zagrebu 18. i 19. rujna 1906. godine postao članom Starčevićeve hrvatske stranke prava i zalagao se za trijalističko uređenje Monarhije te za veliku Hrvatsku u velikoj Austriji.²³ Kad se stranka zbog teških financijskih problema 1910. godine spojila

17 Društvo je prema uzoru na bečki *Kunstverein* osnovao još 1868. godine, ali je zaživjelo tek 1879. godine njegovim dolaskom u Zagreb. Uloga mu je obnova povijesnih spomenika i prema mogućnosti njihovo prikupljanje u Muzeju, materijalno podupiranje umjetnika, podizanje novih spomenika, populariziranje znanosti i umjetnosti i druge aktivnosti vezanih uz razvoj domaće umjetnosti. Prvi predsjednik Društva bio je Ljudevit Farkaš Vukotinić, dok je Kršnjavi funkciju preuzeo tek 1905. godine; Iveljić, „Kulturna politika u Banskoj Hrvatskoj 19. stoljeća 2016.“, 362; Maruševski, *Iso Kršnjavi kao graditelj*, 38, 152, 154-155, 158-159.

18 Čorkalo, *Izabrana djela*, 365; Maruševski, *Iso Kršnjavi kao graditelj*, 157.

19 Kršnjavi je bio prisiljen podnijeti ostavku na mjesto ravnatelja Strossmayerove galerije pod izlikom da nema sredstava za mjesto ravnatelja. Strossmayer se od tada prema Kršnjaviju odnosio s prezirom, katkad i neprijateljski, a sam Kršnjavi je u svojim memoarima iznio žaljenje zbog prekida njihovog prijateljstva.; Maruševski, *Iso Kršnjavi kao graditelj*, 39; Grljak, „Korespondencija Josip Juraj Strossmayer – Izidor Kršnjavi (1875.-1884.)“, 55.; Deželić st., *Znameniti Hrvati*, 150.

20 Artuković, *Izidor Kršnjavi kao brodski zastupnik u Hrvatskom saboru 1884.-1887.*, 217-2019; Maruševski, *Iso Kršnjavi kao graditelj*, 38-39.; Kolak Bošnjak, „Izidor Kršnjavi na hrvatskim saborima od 1884. do 1897. godine“, 48.

21 Kolak Bošnjak, „Izidor Kršnjavi na hrvatskim saborima“, 49, 58.

22 Banu je ovaj događaj poslužio kao povod za smjenu mogućeg pretendenta na bansku stolicu, pod izgovorom da je zajedno s rektorom Franjom Spevecom podržavao kupnju svećanih odora sveučilištaraca zbog čega su postali „objesni i napravili skandal“. Kršnjavi je, što je vidljivo iz njegovih pisama prijatelju Čiri Truhelki, znao da ban samo čeka pravi trenutak za njegovu smjenu pa je odlučio sam dati ostavku.; Matijević, Matković, „Hrvatski doktor Faust: u prigodi 85. godišnjice smrti dr. Isidora Kršnjavog (1927.—2012.)“, 208; Šimetin Šegvić, *Patriotizam i bunt*, 120.

23 Isto, 366; Pavličević, *Povijest Hrvatske*, 300; Matijević, „Izidor Kršnjavi i Starčevićeva hrvatska stranka prava (1906.-1911.)“, 61, 65-66.

s kršćanskim socijalistima u Stranku prava, Kršnjavi je postao nepoželjan te je sam istupio iz stranke krajem 1911. godine i više se nikada nije priključivao i jednoj stranci.²⁴ Osim što se bavio politikom i slikarstvom, bio je i likovni kritičar, a prvi tekst *Umjetničko društvo u Zagrebu* objavio je 1868. godine u časopisu *Dragoljub*, u kojem smatra da je umjetnost odvojena od politike i da nije luksuz namijenjen isključivo velikim narodima.²⁵ Iako je od slikarstva odustao jer nije bio zadovoljan napravljenim, kritičkim radom bavio se do kraja života²⁶ te je često znao biti preoštar i ulaziti u sukobe s umjetnicima (naročito onima mlađe generacije).²⁷ Bio je i književnik. Pisao je pjesme, polemike, rasprave, putopise, autobiografska djela *Pogled na razvoj hrvatske umjetnosti u moje doba* i *Autobiografija*, memoare,²⁸ političku komediju *Polonyi – Strassnoff*, simboličku dramu *Egejev toranj*, dva biografska romana o svetom Franji Asiškom *Božji vitez* i *Božji sirotan*, te prijevod Danteove *Božanstvene komedije* s opširnim komentarima i bogatim ilustracijama Mirka Račkoga.²⁹ Važan doprinos dao je i kao etnograf te je 1882. godine izdao putopis *Listovi iz Slavonije*, opis narodne baštine istočne Slavonije i Srijema uz bogate ilustracije pojedinih predmeta koje je sam nacrtao.³⁰ Nakon raspada Monarhije i osnutka nove države umirovljen je odlukom Narodnog vijeća od 9. rujna 1918. godine te je umro u Zagrebu 3. veljače 1927. godine u osamdeset i drugoj godini života.³¹

Političko-društveni doprinos

Dolazak novoga bana u Zagreb uvečer 9. prosinca 1883. godine bio je doček uskog kruga mađaronske elite, prilikom čega ga je zagrebački nadbiskup Josip Mihalović pozdravio mađarskim jezikom, a nekoliko civila izvrijeđalo i kamentovalo njegovu kočiju.³² Iako je govorio da mu je program „red, rad i zakon“,³³ bila je to samo maska prividne ustavnosti ispod koje se skrivao apsolutistički režim koji je trebao pacificirati Hrvatsku.³⁴ Khuen-Héderváryjevi glavni zadaci bili su: stabilizirati politički sustav dualizma, natjerati Hrvate na prihvaćanje

24 Matijević, „Kršnjavi i Starčevićeva hrvatska stranka prava“, 73-74.

25 Galjer, *Likovna kritika u Hrvatskoj 1868-1951*, 17, 26.

26 Posljednji esej *Načela ljepote* objavljen je posthumno; Galjer, *Likovna kritika u Hrvatskoj*, 28.

27 Galjer, *Likovna kritika u Hrvatskoj*, 44.

28 Godine 1986. objavljeni su pod nazivom *Zapisci. Iza kulisa hrvatske politike*.

29 Čorkalo Jemrić, „Pisac i publicist Izidor Kršnjavi“, 488-504.

30 Petrović, *Iso Kršnjavi kao etnograf*, 150-152.

31 Čorkalo, *Izabrana djela*, 366, Maruševski, *Iso Kršnjavi kao graditelj*, 47.

32 Gjurski, *Hrvatska politička povijest: Od Khuena do Rapalla*, 19-20.

33 Gjurski, *Od Khuena do Rapalla*, 20.

34 Šišić, *Povijest Hrvata: Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, 477.

Nagodbe, uništiti otpor oporbenih stranaka mađarizaciji te osigurati provođenje mađarskih interesa (prije svega onih ekonomskih). Ban je ubrzo ucjenom i potkupljivanjem³⁵ pod svoju kontrolu stavio Narodnu stranku,³⁶ koja je zbog toga dobila nadimak *Khuenove služavke*. Povjesničar Ferdo Šišić iznosi stav da je stranka to napravila nerado zbog Khuen-Héderváryjeve ucjene raspuštanjem Sabora i samostalnim vladanjem kao komesar.³⁷ Činovnike je korupcijom i strahom od otkaza pretvorio u svoje poslušnike, župani su bili ovisni o njemu, a suci nisu mogli donositi presude (naročito one u političkim procesima) koje nisu išle u korist vladajućeg režima.³⁸ Svoju vlast dodatno je učvrstio izbornim zakonom donesenim 1888. godine prema kojem je prema poreznom cenzusu svega dva posto stanovništva imalo pravo glasa na izborima s javnim glasanjem, popraćenim izbornom geometrijom, nasiljem i nepravilnostima.³⁹ Kako bi spriječio zajednički otpor njegovom režimu, poticao je sukobe između Hrvata i Srba razvijajući srpski nacionalizam, postavljanjem Srba na važne političke dužnosti i drugim metodama (dodjeljivanje crkvenoškolske autonomije i financijskih sredstava za pravoslavne institucije, izjednačavanjem upotrebe ćirilice i latinice u javnim ustanovama itd.).⁴⁰ Sličnu namjeru imao je i kod poticanja regionalnog „Slavonstva“.⁴¹ Osim toga, provodi se nasilna mađarizacija, prije svega na željeznicama i u obrazovanju, gradnjom mađarskih škola i uvođenjem mađarskog jezika kao obaveznog predmeta u srednjim školama 1894. godine.⁴² Dinko Župan smatra da historiografija preuveličava dosege i opseg same mađarizacije. Pojašnjava kako samo učenje mađarskog jezika ne podrazumijeva da je isti i naučen zbog kompliciranog učenja toga jezika pa ga je znao samo manji broj intelektualno-političke elite, dok su novoosnivane mađarske škole većinom pohađali učenici mađarskog podrijetla te je u njima među obaveznim predmetima bio

35 Iako je bilo i izuzetaka koji su prihvatili bana i njegovu politiku zbog ostvarivanja viših ciljeva, a najbolji takav primjer upravo je sam Kršnjavi.

36 Britanski povjesničar Robert W. Seton-Watson piše da je time uspio sačuvati lešinu stranke u raspadanju i od nje stvorio stranku mameluka.; Pilar, *Južnoslavensko pitanje i svjetski rat*, 247.

37 Šišić, *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, 477.

38 Szabo, „Banska Hrvatska u doba bana Khuen-Héderváryja“, 531; Heka, *Khuen-Héderváry i Hrvati*, 1093.

39 Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, 302, 305; Šidak, Gross, Karaman, Šepić, *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914*, 124.

40 Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, 305-306; Šidak, Gross, Karaman, Šepić, *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914*, 133.

41 Macan, *Povijest hrvatskoga naroda*, 323; Šidak, Gross, Karaman, Šepić, *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914*, 122.

42 Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, 308.

i hrvatski jezik.⁴³ Ipak, treba spomenuti i to da je tijekom Khuen-Héderváryjeve vladavine došlo do razvoja kulture, školstva i graditeljstva. Iako je razvoj gospodarstva u početku bio usporen zbog nedostatka novca, situacija se mijenja krajem stoljeća. Dolazi do značajnijeg gospodarskog oporavka, izgrađuje se željeznica, raste broj novčarskih ustanova, a 1892. godine banovim zalaganjem osnovana je Hrvatsko-slavonska zemaljska hipotekarna banka.⁴⁴ Smanjuje se broj ljudi koji rade u poljoprivredi, u industriji dolazi do razvoja drvne industrije koja postaje među najboljima ne samo u Monarhiji nego i u Europi.⁴⁵ Povećanjem kvalitete zdravstvene skrbi i životnog standarda smanjuje se stopa mortaliteta i povećava broj stanovnika, kao i broj gradskog stanovništva, ali je ta brojka i dalje mala.⁴⁶ Započelo je sustavno iseljavanje Hrvata u prekomorske zemlje, najviše u Sjevernu Ameriku (oko 120.000), Latinsku Ameriku i Australiju.⁴⁷

Iako je često bio napadan i kritiziran zbog suradnje s mađaronima i omraženim banom, Izidor Kršnjavi u politiku je, kako navodi u svojim *Zapiscima iza kulisa hrvatske politike*, ušao s jednim ciljem: napretkom svoga naroda, najviše na području prosvjete i kulture.⁴⁸ Upravo je na tom području dao najveći doprinos hrvatskom društvu kraja 19. stoljeća. Kao predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu u razdoblju između 1891. i 1896. godine zaslužan je za obrazovnu reformu prema uzoru na moderne europske standarde koju karakterizira tipološki ustroj škola (realne gimnazije, stručne škole, ženski licej itd.), za uvođenje tjelovježbe i pjevanja kao obvezne predmete, izleta u prirodu u osnovne škole i naglasak na praktični rad u stručne škole (što je najbolje vidljivo u nabavci prvog školskog broda za potrebe nautičke škole u Bakru),⁴⁹ te za osnivanje prve škole za slijepe i gluhonijeme.⁵⁰ Proširio je financijsko podupiranje znanosti, kupnju i izdavanje sveučilišnih knjiga, prevođenje grčkih, latinskih i novovjekovnih klasika, preuređenje i nabavu novih zbirki Arheološkog muzeja te gradnju osam atelijera koje su besplatno koristili članovi Društva umjetnosti.⁵¹ Među ostalim, treba posebno spomenuti i njegove zasluge za brojne

43 Župan, „Kulturni i intelektualni razvoj u Hrvatskoj u „dugom” 19. stoljeću“, 276-279.

44 Šokčević, *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*, 316-317, Szabo, 533-534.

45 Šokčević, *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*, 317-318.

46 Šokčević, *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*, 320-321., Šidak, Gross, Karaman, Šepić, *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914*, 139.

47 Gjurski, *Od Khuena do Rapalla*, 29.

48 Artuković, „Izidor Kršnjavi kao brodski zastupnik“, 218-219.

49 Isto, 365; Iveljić, „Kulturna politika“, 364.

50 Deželić st., *Znameniti Hrvati*, 150.

51 Maruševski, *Iso Kršnjavi kao graditelj*, 40-41, 217.

građevinske pothvate poput izgradnje ili obnove škola i crkvi.⁵² Uspio je nagovoriti biskupa Strossmayera i predsjednika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti Franju Račkoga da angažiraju velikog arhitekta i njegovog prijatelja Hermana Bolléa za restauraciju župne crkve u Mariji Bistrici, čime je ona izgubila svoju baroknost pa je Gjuro Szabo Bolléa usporedio s filokserom.⁵³ Kršnjavi je smatrao da je pravedno obnoviti i crkve drugih vjeroispovijesti pa je Bollé u neogotičkom stilu obnovio grkokatoličku katedralu sv. Trojstva u Križevcima te pravoslavnu sabornu crkvu sv. Trojice u Pakracu.⁵⁴ Sve je obilato financirala Zemaljska vlada, ponešto zbog osobnog prijateljevanja Kršnjavija s pakračkim vladikom Mironom Nikolićem i grkokatoličkim biskupom Julijem Drohobec-kim, a nešto više zbog Khuen-Héderváryjeve politike.⁵⁵ Kršnjavijevim naporima podignut je Školski forum, nedovršeni (gledajući prema njegovim idejnim zamislama) kompleks školskih i muzejskih zgrada,⁵⁶ kao i brojne znamenitosti grada Zagreba poput Glazbenog zavoda i zgrade Hrvatskog narodnog kazališta.⁵⁷ Posebno se ističe obnova palače u Opatičkoj 10, gdje je bilo sjedište Odjela za bogoštovlje i nastavu, kojom je Kršnjavi želio učiniti njezin „vanjski oblik primjerenim toj zadaći“ te „na umjetnički način izraziti sve kulturne temelje na kojima stoji naša nastava“.⁵⁸ Zbog toga je palača ukrašena kipovima, freskama i medaljonima antičkih figura (i onih stvarnih poput filozofa Platona i Aristotela, književnika Homera, Euripida i Sofokla, historiografa Tukidida, i onih mitskih poput Zeusa, Apolona, Herakla, Okovanog Prometeja, nimfi i satira) te slikama s motivima hrvatskih povijesnih događaja (kao što su *Splitski crkveni sabor 928.*, *Zvonimirove zaruke*, *Dolazak Hrvata na more*), čiji su autori bili umjetnički velikani poput kipara Rudolfa Valdeca, slikara Bele Čikoš Sesije, Otona Ivekovića, Vlahe Bukovca, Celestina Medovića Ferde Kovačevića i Ivana Tišova.⁵⁹ Zanimljivo je da Kršnjavi, iako je i sam car Franjo Josip I. bio odu-

52 Artuković iz Kršnjavijevog nekrologa preuzima podatak o oko 90 škola i isto toliko crkvi, za što su potrebna daljnja istraživanja.; Artuković, „Izidor Kršnjavi kao brodski zasutpnik“, 219.

53 Maruševski, *Iso Kršnjavi kao graditelj*, 199. 212-214.

54 Isto, 215, 219-225, 227-232.

55 Isto, 215.

56 Maruševski, *Iso Kršnjavi kao graditelj*, 314.

57 Iveljić, „Kulturna politika“, 364.

58 Tvrtković, „Antički svijet Ise Kršnjavoga“, 372.

59 Više o uređenju palače u: Gregl, „Ikonografski program Izidora Kršnjavoga za uređenja palače u Opatičkoj 10- između zamisli i realizacije“; Maruševski, *Iso Kršnjavi kao graditelj*; Kolar-Dimitrijević, Wagner, „Izidor Kršnjavi i povijesne slike u zagrebačkoj Zlatnoj dvorani u Opatičkoj 10“.

ševljen njegovim uredom,⁶⁰ nije bio zadovoljan mračnim prizorima i odabirom motiva, kao ni nekim drugim preinakama njegovih ideja (primjerice, dogradnja drugog kata).⁶¹

Odnos starije historiografije

Političar i odvjetnik Ivo Pilar u Beču je 1918. godine izdao knjigu *Južnoslavensko pitanje i svjetski rat* (njem. *Die südslawische Frage und der Weltkrieg*) u kojoj obrađuje i Khuen-Héderváryjevo razdoblje. Naglasak stavlja na vladanje podmićivanjem i nasiljem (poznato i kao *politika zobi i biča*), gospodarsko propadanje i iseljavanje Hrvata.⁶² Pilar smatra da je Narodnu stranku Khuen-Héderváry stopio s Unionističkom strankom i pojačao tu kombinaciju sa Srbima, o čijem utjecaju zbog banovih ustupaka dosta piše.⁶³ Čak optužuje Khuen-Héderváryja da je svojom politikom *divide et impera*, odgovoran za to što su Srbi postali „gospodari položaja u Hrvatskoj“ i došli na vlast u okviru Hrvatsko-srpske koalicije, pa i da je takva politika dovela do Prvog svjetskog rata jer je Srbija dobro informirana o prilikama u Hrvatskoj i svim vladinim tajnama.⁶⁴ I Ferdo Šišić u svojem *Pregledu povijesti hrvatskoga naroda* iz 1920. godine ne piše ni o čemu drugome nego o apsolutističkom karakteru banovog režima, odgovornog za nasilje, progone, cenzuru, mađarizaciju i hrvatsko-srpske sukobe.⁶⁵ Na Šišićevu (ne)objektivnost upozorava se u pogovorima kasnijih reizdanja navedene sinteze. Tako Jaroslav Šidak ističe njegovu posebnu pažnju jugoslavenskoj ideji, „njegovoj najmilijoj ideji koja ga je poslije 1918. ponekad u svojoj primjeni odvodila na političku stranputicu – u nerealni unitarizam ili nekritički hvalospjeh dinastiji“,⁶⁶ dok Trpimir Macan piše da „nije uvijek imao snage da se odupre pritisku ili iskušenjima suvremenih političkih prilika, pa mu je politički oportunitizam ostavio traga u pisanju, a time i na formiranje slike novijega razvoja hrvatskog naroda“.⁶⁷

Sličan odnos možemo primijetiti i u *Hrvatskoj političkoj povijesti: Od*

60 Prilikom posjeta Zagrebu 1895. godine car je izjavio: „Nitko na svijetu nema ljepših uredskih prostorija od Vas.“; Gregl, „Ikongrafski program Izidora Kršnjavoga“, 370.

61 Tvrtković, „Antički svijet Ise Kršnjavoga“, 372, 380.

62 Pilar, *Južnoslavensko pitanje*, 247, 249-250.

63 Isto, 248.

64 Isto, 297.

65 Šišić, *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, 477-478.

66 Isto, 512.

67 Šišić, *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, 487.

Khuena do Rapalla Angela Gjurskog iz 1938. godine. Kao obilježja njegove „vladavine gvozdenom rukom“ autor navodi uvođenje cenzure i ukidanje porote, kontrolu nad sucima te političku tiraniju koja se očituje izbornim nasiljem⁶⁸ i spletkama.⁶⁹ Kao primjer spletke navodi slučaj jednog od najglasnijih pravaških zastupnika Davida Starčevića kojem „podvališe neki imovinski proces kod čega ti ljudi krivo svjedočiše kod suda te ga osudiše na 2 godine tamnice, koje je morao odsjediti u Lepoglavi“.⁷⁰ Posebno je obradio i krađu arhivskih spisa koja je rezultirala poznatim „Saborskim vritnjakom“ te izrazitu mađarizaciju na željeznicama i u školstvu.⁷¹ Gjurski bana optužuje da je svojom politikom poticao sukobe i mržnju između Hrvata i Srba, naročito dopuštajući objavu srpskih članaka u kojima se vrijeđaju Hrvati, a posebno je zanimljiva optužba da je upravo Khuen-Héderváry naručio članak Nikole Stojanovića „Srbi i Hrvati. Do istrage naše ili vaše“ u časopisu *Srbobran*, što je izazvalo protusrpske demonstracije 1902. godine.⁷² Kulturni razvoj u doba Khuen-Héderváryja, kao ni Kršnjavijevu ulogu u tome, Gjurski ne spominje, dok se gospodarska slika svodi isključivo na propast malih i srednjih posjednika i financijsko izrabljivanje Hrvatske.⁷³ Na kraju autor zaključuje da je Khuen-Héderváryjevo tiranstvo ravno postupanju najgoreg perzijskog satrapa, „protivno pravu, moralnom i materijalnom blagostanju zemlje“.⁷⁴ Postavlja se pitanje u kojoj mjeri je autorove zaključke oblikovalo cenzuriranje njegovih radova u bivšoj državi zbog protuaustrijskih stavova.⁷⁵

Novinar i povjesničar Josip Horvat u svom najpoznatijem djelu *Politička povijest Hrvatske* također piše izrazito negativno o Khuen-Héderváryju. Navodi gušenje pravaško-obzoraške oporbe, zatiranje narodne volje izbornom geometrijom i terorom te snažnu mađarizaciju čime ban, smatra Horvat, nesvjesno potiče snažnu agitaciju protiv sebe.⁷⁶ Spominje i sijanje sjemena razdora između narodne mase iskorištavanjem Stojanovićeveog članka, sasvim nebitno je li

68 Za Khuen-Héderváryjeve izborne metode, čiju nasilnu stranu dosta detaljno opisuje, Gjurski navodi pomalo nevjerojatnu tezu da je „postala popularna po cijeloj Europi“, Gjurski, *Od Khuena do Rapalla*, 58.

69 Gjurski, *Od Khuena do Rapalla*, 21, 23, 29.

70 Isto, 29.

71 Isto, 21-23, 30.

72 Isto, 30-31.

73 Isto, 56-58.

74 Isto, 60.

75 Karmen Milačić, „Gjurski, Angelo“, *Hrvatski biografski leksikon*, 1998. Posjećeno 29. listopada 2024. <https://hbl.lzmk.hr/clanak/gjurski-angelo>

76 Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, 214-216, 226, 228, 230-231.

ga naručio Khuen-Héderváry ili ne, kako bi razbio jedinstvo oporbe, čime nije razbio hrvatsko-srpsko jedinstvo nego je samo osvijestio narod u shvaćanju svoje snage i demonstracijskog utjecaja.⁷⁷ Kršnjavi je spomenut samo usputno i to ne u kontekstu svog prosvjetno-kulturnog rada nego kao svjedok koji je lažno potvrdio da nije bilo Saborskog vritnjaka kako bi zaštitio banovu čast.⁷⁸ Ipak, Horvat u djelu *Povijest i kultura Hrvata kroz 1000 godina* priznaje zasluge Kršnjaviju za razvoj umjetničkog života, zaštitu, promicanje i organiziranje kulture i graditeljstva.⁷⁹ Khuen-Héderváryjevo doba i u ovom je djelu opisano kao „crno razdoblje najtežega podjarmljivanja hrvatstva, krutu samovolju na zator hrvatskih prava i probitaka na korist mađarstva“.⁸⁰ Horvatov historiografski rad obilježen je sustavnim i ozbiljnim arhivskim istraživanjima, ali istovremeno i lišen „discipline i suzdržanosti znanstvenog diskursa“.⁸¹ Tako njegovi radovi obiluju najrazličitijim izvorima koje često kritički preispituje, no nije mu strana ni manipulacija građom, nadopunjavanje rupa (*lacuna* kako ih naziva) umetanjem događaja koje nagađa s određenom vjerovatnošću, korištenje fikcionalnih žanrova zbog dramatizacije, uz neizostavno prenošenje političke poruke jer mu je ipak važniji utjecaj koji će rad imati na društvo.⁸²

Iako su Kršnjavijev doprinos hrvatskoj kulturi još u prvoj polovici 20. stoljeća prepoznali Ljubo Babić, Antun Gustav Matoš i Milan Marjanović, koji ga u nekrologu naziva posljednjim čovjekom renesanse,⁸³ negativna slika o njemu održala se i sredinom 20. stoljeća. Tako u *Enciklopediji likovnih umjetnosti* za Kršnjavija navode da je bio autokrat,⁸⁴ a književni kritičar Miroslav Vaupotić ga naziva „tragičnom, neobičnom, kontroverznom i neocijenjenom osobnosti hrvatske kulture“.⁸⁵ Jednako loše, ako ne i lošije, prošao je njegov „bivši šef“ Khuen-Héderváry. Vaso Bogdanov, pripisivajući mu sintagme „najomraznutija ličnost u narodu“, „tuđinački tlačitelj Hrvatske“, „šef kaznene ekspedicije u okupiranoj zemlji“, napisao je da je njegov cilj „da skrši hrvatski otpor protiv austro-ugarskog tlačenja i da ne birajući sredstva pretvori Hrvatsku u obesprav-

77 Isto, 245-247.

78 Isto, 215.

79 Horvat, *Povijest i kultura Hrvata kroz 1000 godina*, 388.

80 Horvat, *Povijest i kultura Hrvata*, 385.

81 Beck, *Politički portreti Josipa Horvata*, 10.

82 Isto, 65-66, 119, 128, 130, 166, 168, 169.

83 Galjer, *Likovna kritika u Hrvatskoj*, 19.

84 Mohorovičić (ur.), *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, sv. 3, 254-255.

85 Kršnjavi, *Izabrana djela*, Vaupotić (ur.), 7.

ljenu, pokornu koloniju Mađarske“.⁸⁶ Za „zatiranje i upropašćavanje hrvatskog naroda te uništavanje svega što je hrvatsko“ koristio se bogatim nagrađivanjem „izdajica hrvatskog naroda“, progonima „onih hrvatskih sinova koji su ustajali u obranu državnih prava Hrvatske“ i pretvaranjem Sabora u „ruglo parlamentarizma“.⁸⁷ Spominje Bogdanov tu i nasilno sprječavanje hrvatskog ekonomskog, političkog i kulturnog razvoja ne navodeći uopće djelovanje Izidora Kršnjavija na kulturnom području.⁸⁸ Dosta slova posvetio je Khuen-Héderváryjevoj politici prema Srbima koja je imala isti cilj razbijanja zajedničkog otpora režimu kao i Rauchova i Mažuranićeva, ali drugačiju metodu: umjesto progona Khuen-Héderváry odlučio je pogodovanjem napraviti razdor.⁸⁹ Motive toj metodi Bogdanov pronalazi ne samo u paralizi narodnog otpora i lakoći vladanja zavađenim narodom nego i u pronalasku saveznika i partnera u uništenju predvodnice tog otpora Stranke prava, u oportunističkim, sitnim, sebičnim, osobnim interesima srpskih političara koji su politiku smatrali izvorom zarađivanja (a takvom stavu pogodovao je nestanak čvrstog autoriteta kakvog je imao Svetozar Miletić), te čvrstom odnosu Austrije i Obrenovićevske Srbije.⁹⁰ Historiograf Jaroslav Šidak u suautorstvu s Mirjanom Gross, Igorom Karamanom i Dragovanom Šepićem objavio je 1968. godine sintezu *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914* u kojoj, među ostalim, obrađuju i Khuen-Héderváryjev režim. Njegovu „apsolutističku vlast koja se samo služi ustavnim oblicima (među kojima je i Narodna stranka)“⁹¹ prema autorima obilježili su stvaranje disciplinirane vojske činovnika i sudaca, izbornu nasilje i geometriju, sprječavanje razvoja domaće industrije, potenciranje sukoba hrvatske i srpske buržoazije, ali ipak je „želio označiti svoju vladavinu s nekoliko reprezentativnih zgrada i prosvjetnih ustanova“, o čemu autori ne troše previše stranica niti u tome spominju Kršnjavijevu ulogu.⁹² S obzirom na to da je Khuen-Héderváryjevo ime spomenuto i u kontekstu onemogućavanja rada sindikata i progona socijalističkog pokreta,⁹³ možemo lako pretpostaviti koji su bili uzroci ovakvog ocrnjivanja banovog režima.

86 Bogdanov, *Historija političkih stranaka u Hrvatskoj: od prvih stranačkih grupiranja do 1918.*, 717.-718.

87 Bogdanov, *Historija političkih stranaka*, 717-718.

88 Bogdanov, *Historija političkih stranaka*, 717.

89 Bogdanov, *Historija političkih stranaka*, 719.

90 Bogdanov, *Historija političkih stranaka*, 720-721.

91 Šidak, *Povijest hrvatskog naroda*, 121.

92 Šidak, *Povijest hrvatskog naroda*, 123-128, 133, 139.

93 Šidak, *Povijest hrvatskog naroda*, 199-205.

Odnos novije historiografije

Značajnije zanimanje za istraživanje bogate memoarske i druge ostavštine Izidora Kršnjavija javlja se 80-ih godina prošloga stoljeća.⁹⁴ Prvu veću monografiju o njegovom liku i djelu izdaje 1986. godine Olga Maruševski,⁹⁵ a 2012. godine u suradnji Instituta za povijest umjetnosti i Hrvatskog instituta za povijest održan je skup, povodom čega je izašao i zbornik radova *Iso Kršnjavi - veliki utemeljitelj*.⁹⁶ Razloge za takvo što možemo, prema povjesničarki Iskri Iveljić, pronaći u činjenici da je Kršnjavi zbog suradnje s Khuen-Héderváryjem doživljavao kao „vlastodržac kojega valja izložiti nesmiljenoj kritici“, sa stigmom „političko-nacionalnog konvertita, makijavelističkog oportunističkog usmjerenog na zadovoljavanje vlastitih ambicija“.⁹⁷

U sintezi hrvatske povijesti, objavljenj 1994. godine, Dragutin Pavličević piše većinom o negativnim stranama Khuen-Héderváryjeve vlasti (političkom nasilju, izornoj geometriji, mađarizaciji, korištenju Srba u političke svrhe i slično), ali spominje i neke pozitivne stvari poput izgradnje zgrade HNK u Zagrebu uz pomoć Kršnjavija, što pripisuje pokušaju prikrivanja apsolutističke vlasti i reprezentaciji uspješnosti svoje vladavine pred carem.⁹⁸ Ivan Kampuš i Igor Karaman u sintezi *Tisućljetni Zagreb: od davnih naselja do suvremenog velegrada*⁹⁹ za bana opisuju kao osobu koja je nasiljem svladala otpor oporbe, dok je izgradnjom reprezentativnih građevina nastojao prikriti teške probleme privrednog zastoja.¹⁰⁰ Kršnjaviju su pripisane zasluge za unapređivanje kvalitetnog rada domaćih obrtnika putem osnivanja Muzeja za umjetnost i obrt i Obrtne škole, kao i razvoj umjetničke aktivnosti putem iniciranja organizacije likovnog života.¹⁰¹ Hrvatska povjesničarka prava Neda Engelsfeld u *Povijest hrvatske države i prava: razdoblje od 18. do 20. stoljeća* zaključuje da je banov cilj bio „omogućiti provladinim ljudima da upravljaju zemljom u okviru interesa mađarske vladajuće stranke i bečkog dvora“.¹⁰² Ban to ostvaruje putem ograničenog biračkog prava, javnim glasovanjem i razgraničenjem izbornih

94 Maroević, *Izidor Kršnjavi (1845-1927)*, 41.

95 Olga Maruševski bila je povjesničarka umjetnosti, a u radu je spomenuta isključivo u kontekstu pojave većeg zanimanja autora za lik i djelo Izidora Kršnjavija.

96 Isto, 41; Iveljić, „Kulturna politika“, 364.

97 Isto, 365.

98 Pavličević, *Povijest Hrvatske*, 289.

99 Sinteza je objavljena 1975. godine, a u radu se koristi reizdanje iz 1994. godine koje je temeljito prerađeno i nadopunjeno.

100 Kampuš, Karaman, *Tisućljetni Zagreb: od davnih naselja do suvremenog velegrada*, 253.

101 Kampuš, Karaman, *Tisućljetni Zagreb*, 204,205.

102 Engelsfeld, *Povijest hrvatske države i prava: razdoblje od 18. do 20. stoljeća*, 182.

kotareva, ograničenjem saborskog djelovanja oštrim disciplinskim mjerama, tzv. kloturom (zaključenjem saborske rasprave ako to zatraži barem jedanaest zastupnika) i ukidanjem saborskog imuniteta, što je mađaronska većina često koristila.¹⁰³ Osim toga, Engelsfeld kao obilježja khuenovštine navodi i ukidanje slobode tiska, neovisnosti i depolitiziranosti sudstva i uprave, stvaranje poslušne saborske većine od potkupljenih članova Narodne stranke i srpske buržoazije te snažnu mađarizaciju u upravi i školstvu.¹⁰⁴ Sličan koncept kao i Pavličević slijedi i Ivo Goldstein koji uz redovito navođene negativnosti, spominje i gospodarski te prosvjetno-kulturni razvoj, čije zasluge pripisuje Izidoru Kršnjaviju.¹⁰⁵ U okviru sinteze *Povijest Hrvata* u poglavlju o Khuen-Héderváryjevom dobu, čija je autorica povjesničarka Agneza Szabo, obrađuju se politički pritisci novog režima i negativne strane banove gospodarske politike (iseljavanje, nedostatak kapitala i investicija i sl.), dok se pozitivne gospodarske strane (poput razvoja banaka i tvornica) te razvoj kulture i školstva neizravno obrađuju u zasebnim poglavljima i povezuju uz ime Izidora Kršnjavija.¹⁰⁶ Hrvoje Gračanin u *Kratkoj povijesti Hrvatske za mlade* također Khuen-Héderváryja povezuje s gušenjem oporbe i sloboda te mađarizacijom, dok izgradnju kulturnih ustanova pripisuje nastojanjima bana da uljepša sliku svog banovanja, pri čemu je važan bio poticaj Kršnjavija.¹⁰⁷ U povodu 85. godišnjice smrti Zlatko Matijević i Stjepan Matković objavili su kratki životopis Izidora Kršnjavija, u kojem je prikazan njegov život te uspjesi na području politike, kulture i obrazovanja. Ističu da je bio preziran od suvremenika, prešućivan od njihovih idejnih baštinka¹⁰⁸ pa ga nazivaju „hrvatski doktor Faust koji je prodao dušu Mefistu u liku ozloglašnog bana Khuena-Héderváryja“.¹⁰⁹ Trpimir Macan i Željko Holjevac u sintezi *Povijest hrvatskoga naroda*¹¹⁰ o Khuen-Héderváryju pišu isključivo negativno, dok o Kršnjaviju u prosvjetno-kulturnom svjetlu pišu potpuno suprotno.¹¹¹ Tomislav Markus u poglavlju „Trojedna Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalma-

103 Engelsfeld, *Povijest hrvatske države i prava*, 183-187.

104 Engelsfeld, *Povijest hrvatske države i prava*, 188-190.

105 Goldstein, *Hrvatska povijest*, 233.

106 Valentić, (ur.), *Povijest Hrvata*, 530-534, 547, 622.

107 Gračanin, *Kratka povijest Hrvatske za mlade*, sv. II., 59-64.

108 Matijević, Matković, „Hrvatski doktor Faust“, 203.

109 Matijević, Matković, „Hrvatski doktor Faust“, 209.

110 Trpimir Macan ovu je sintezu objavio 1971. godine te je ona doživjela još tri reizdanja 1992., 1999. te 2013. godine. U radu je korišteno najnovije i dopunjeno izdanje nastalo uz suradnju sa Željkom Holjevcem, „novijim“ historiografom pa je iz tog razloga svrstano u ovo poglavlje rada.

111 Macan, Holjevac, *Povijest hrvatskoga naroda*, 231-233.

cija od 1790. do 1918.: Osnovne smjernice političke povijesti“ u okviru sinteze *Temelji moderne Hrvatske: hrvatske zemlje u »dugom« 19. stoljeću* navodi da je banov zadatak bio „spriječiti da hrvatsko pitanje postane pokretač većih putokota u dualističkom sustavu i što više eliminirati hrvatsku autonomiju u interesu centralizirane mađarske države“. Potom nabroja načine političkog terora i gušenja opozicije koje je ban provodio.¹¹² Ime Khuen-Héderváryja spomenuto je vezano uz cenzuru tiska i ukidanje porotnog zakonodavstva, ali i uz unaprjeđenje gospodarstva, infrastrukture, kulture, vjerskih odnosa, školske reforme, a važan doprinos razvoju školstva i umjetnosti pripisan je i Kršnjaviju.¹¹³ Zanimljiv je zaključak Dinka Šokčevića o historiografskom ignoriranju uloge bana u gospodarskim i kulturnim reformama, što se polako počinje mijenjati 80-ih godina rehabilitacijom Kršnjavija.¹¹⁴ Igor Vranić je u Firenci na Europskom sveučilišnom institutu 2019. godine obranio disertaciju *Izidor Kršnjavi - A Sketch of an Intellectual at the Turn of the Twentieth Century*, u kojoj prikazuje Kršnjavijevu kulturnoumjetničku, političku, sveučilišnu, polemičku i publicističku djelatnost. Autor smatra da je Kršnjavi svoju glavnu zadaću vidio u (re)definiranju nacionalnog identiteta putem modernizacije nacije (prije svega na području školstva i kulture), ali čvrste veze s društvenom elitom dovele su do nerazumijevanja novih političkih okolnosti, političke kulture i očekivanja naroda pa su njegova nastojanja izazvala suprotan efekt: umjesto ujedinjenja sve je više podjela u društvu.¹¹⁵ Sličan zaključak ima i za Khuen-Héderváryjevo banovanje. Pacifikacija Hrvatska putem kontrole pravosuđa i uprave, političkog nasilja, potkupljivanja, cenzure, raspirivanja nacionalnih sukoba, ali i kulturnog razvoja završila je neuspješno.¹¹⁶

112 Markus, „Trojedna Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija od 1790. do 1918.: Osnovne smjernice političke povijesti“, 20.

113 Švoger, Turkalj (ur.), *Temelji moderne Hrvatske*, 71, 103-104, 286-288, 304, 606.

114 Šokčević, „Hrvatska u trokutu mađarsko-hrvatsko-austrijskih odnosa od 1790. do 1918.“, 606.

115 Vranić, *Izidor Kršnjavi - A Sketch of an Intellectual at the Turn of the Twentieth Century*, 211-212.

116 Vranić, *Izidor Kršnjavi*, 29, 93, 122, 170.

Zaključna razmatranja

Analizom sadržaja odabranih djela potvrđena je početna teza rada o negativnosti starije historiografije prema banu Károlyju Khuen-Héderváryju, dok je pokazala da je njegov predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu Izidor Kršnjavi bio većinom ignoriran. Očito su sjećanja na taj režim bila još svježija pa Ivo Pilar, Ferdo Šišić, Angelo Gjurski i Josip Horvat naglašavaju isključivo stvari poput mađarizacije ili političkog nasilja. Horvat je jedini koji spominje Kršnjavija i priznaje mu zasluge za razvoj umjetničkog života. Kršnjavija je historiografija rehabilitirala tek 1980-ih godina, dok je ban morao pričekati na osamostaljivanje hrvatske države kada novija historiografija nastoji (većinom) dati realniji prikaz opisujući i negativnosti i pozitivnosti. Iako rad prvenstveno obrađuje historiografsku percepciju ovog dvojca, također pokazuje i tijek razvoja hrvatske historiografije od izrazito subjektivne „znanosti“ do objektivn(ij)e znanosti koja podjednaku pažnju daje i pozitivnim i negativnim karakteristikama. Taj objektivni pristup historiografskoj znanosti prevladava i danas i čini se da je tome pridonio najviše vremenski odmak od obrađivanih povijesnih osoba i događaja.

Popis literature

- Artuković, Mato. "Izidor Kršnjavi kao brodski zastupnik u Hrvatskom saboru 1884.-1887." *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, 6 (2006.), br. 1: 217-233.
- Beck, Boris. 2013. *Politički portreti Josipa Horvata*. Zagreb. AGM
- Bogdanov, Vaso. 1958. *Historija političkih stranaka u Hrvatskoj: od prvih stranačkih grupiranja do 1918*. Zagreb. Novinarsko izdavačko poduzeće.
- Čorkalo, Katica (ur.). 2000. *Izidor Kršnjavi - izabrana djela*. Vinkovci. Riječ.
- Čorkalo Jemrić, Katica. 2015. „Pisac i publicist Izidor Kršnjavi“, U: *Iso Kršnjavi – veliki utemeljitelj*. Matijević, Zlatko, Mance, Ivana (ur.). Zagreb. 488-506.
- Deželić St., Velimir. 1925. „Kršnjavi Isidor, dr.“, U: *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925–1925*. Zagreb: Odbor za izdanje knjige "Zaslužni i znameniti Hrvati 925- 1925.". 150.
- Engelsfeld, Neda. 1999. *Povijest hrvatske države i prava: razdoblje od 18. do 20. stoljeća*. Zagreb. Pravni fakultet.
- Galjer, Jasna. 2000. *Likovna kritika u Hrvatskoj*. Zagreb. Meandar.
- Gjurski, Angelo. 1938. *Hrvatska politička povijest: Od Khuena do Rapalla*. Zagreb.
- Goldstein, Ivo. 2003. *Hrvatska povijest*. Zagreb. Novi Liber.
- Gračanin, Hrvoje. 2009. *Kratka povijest Hrvatske za mlade, sv. II*. Zagreb. SysPrint.
- Gregl, Mislav. 2015. „Ikonografski program Izidora Kršnjavoga za uređenja palače u Opatičkoj 10- između zamisli i realizacije“. U: *Iso Kršnjavi – veliki utemeljitelj*. Matijević, Zlatko, Mance, Ivana (ur.). Zagreb. 364-372.
- Grljak, Zoran. "Korespondencija Josip Juraj Strossmayer – Izidor Kršnjavi." *Cris*. 8 (2006.), br.1: 54-78.
- Heka, Ladislav. "Grof Karlo (Károly) Khuen-Héderváry i Hrvati." *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*. 37 (2016.), br. 3: 1065-1096.
- Horvat, Josip. 2009. *Povijest i kultura Hrvata kroz 1000 godina, sv. II*. Split. Knjigotisak.
- Iveljić, Iskra. "Kulturna politika u Banskoj Hrvatskoj 19. stoljeća." *Historijski zbornik* 69 (2016.), br. 2: 335-370.

- Kampuš, Ivan; Karaman, Igor. 1994. *Tisućljetni Zagreb: od davnih naselja do suvremenog velegrada*. Zagreb. Školska knjiga.
- Kolak Bošnjak, Arijana. 2015. „Izidor Kršnjavi na hrvatskim saborima od 1884. do 1897. godine“. U: *Iso Kršnjavi – veliki utemeljitelj*. Matijević, Zlatko, Mance, Ivana (ur.). Zagreb. 48-61.
- Kolar-Dimitrijević, Mira; Wagner, Elizabeta. “Izidor Kršnjavi i povijesne slike u zagrebačkoj Zlatnoj dvorani u Opatičkoj 10”. *Godišnjak Gradskog muzeja Sisak*. 10 (2016.), str. 273–314.
- Kršnjavi, Iso. 1980. *Izabrana djela*. Vaupotić, Miroslav (ur.). Zagreb. Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Macan, Trpimir. 1992. *Povijest hrvatskoga naroda*. Zagreb. Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Macan, Trpimir; Holjevac, Željko. 2013. *Povijest hrvatskoga naroda*. Zagreb. Školska knjiga.
- Markus, Tomislav. 2016. „Trojedna Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija od 1790. do 1918.: Osnovne smjernice političke povijesti“, U: *Temelji moderne Hrvatske: hrvatske zemlje u »dugom« 19. stoljeću*. Švoger, Vlasta; Turkalj, Jasna (ur.). Zagreb. 3-28.
- Maroević, Tonko. “Izidor Kršnjavi (1845-1927)”. *Radovi Odsjeka za povijest umjetnosti*. 7 (1981.): 41-45.
- Maruševski, Olga. 2009. *Iso Kršnjavi kao graditelj*. Zagreb. Institut za povijest umjetnosti.
- Matijević, Zlatko, Mance, Ivana (ur.). 2015. *Iso Kršnjavi – veliki utemeljitelj*. Zagreb. Hrvatski institut za povijest, Institut za povijest umjetnosti.
- Matijević, Zlatko. 2015. „Izidor Kršnjavi i Starčevićeva hrvatska stranka prava (1906.-1911.)“, U: *Iso Kršnjavi – veliki utemeljitelj*. Mance, Ivana; Matijević, Zlatko (ur.). Zagreb. 61-76.
- Matijević, Zlatko; Matković, Stjepan. “Hrvatski doktor Faust: u prigodi 85. godišnjice smrti dr. Isidora Kršnjavog (1927.—2012.)”. *PILAR — »Časopis za društvene i humanističke studije*. 7 (2012.), br. 13(1): 203-209.
- [Milačić, Karmen], „Gjurski, Angelo“, *Hrvatski biografski leksikon*, 1998. <https://hbl.lzmk.hr/clanak/gjurski-angelo>. Pristupljeno 29. listopada 2024.
- Mohorovičić, Andre. 1964. *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, sv. III. Zagreb. Leksikografski zavod FNRJ.
- Pavličević, Dragutin. 1994. *Povijest Hrvatske*. Zagreb. Naklada Pavičić.

- Petrović, Tihana. "Iso Kršnjavi kao etnograf." *Etnološka tribina: Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva*. 22 (1992.), br. 15: 149-156.
- Pilar, Ivo. 2018. *Južnoslavensko pitanje i svjetski rat*. Zagreb. Udruga Hrvatsko zajedništvo.
- Szabo, Agneza. 2005. „Banska Hrvatska u doba bana Khuen-Héderváryja“. U: *Povijest Hrvata 2: Od kraja 15. st. do kraja Prvoga svjetskog rata*. Valentić, Mirko; Čoralić, Lovorka (ur.). Zagreb. 530-540.
- Šidak, Jaroslav; Gross, Mirjana; Karaman, Igor; Šepić, Dragovan. 1968. *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914*. Zagreb. Školska knjiga.
- Šišić, Ferdo. 2004. *Povijest Hrvata: Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, sv. II. Split. Marjan tisak.
- Šišić, Ferdo. 1975. *Pregled povijesti hrvatskog naroda*. Zagreb. Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Šokčević, Dinko. 2016. *Hrvatska od stoljeća 7. do danas*. Zagreb. Durieux.
- Šokčević, Dinko. 2016. "Hrvatska u trokutu mađarsko-hrvatsko-austrijskih odnosa od 1790. do 1918." U: *Temelji moderne Hrvatske: hrvatske zemlje u »dugom« 19. stoljeću*. Švoger, Vlasta; Turkalj, Jasna (ur.). Zagreb. 561-616.
- Švoger, Vlasta; Turkalj, Jasna (ur.). 2016. *Temelji moderne Hrvatske: hrvatske zemlje u »dugom« 19. stoljeću*. Zagreb. Matica hrvatska.
- Tvrčković, Tamara. 2015. „Antički svijet Ise Kršnjavoga“, U: *Iso Kršnjavi – veliki utemeljitelj*. Mance, Ivana; Matijević, Zlatko (ur.). Zagreb. 372-383.
- Valentić, Mirko (ur.). 2005. *Povijest Hrvata 2: Od kraja 15. st. do kraja Prvoga svjetskog rata*. Zagreb. Školska knjiga.
- Vranić, Igor. 2019. *Izidor Kršnjavi - A Sketch of an Intellectual at the Turn of the Twentieth Century*. Doktorski rad. Europski sveučilišni institut.
- Župan, Dinko. 2016. „Kulturni i intelektualni razvoj u Hrvatskoj u "dugom" 19. stoljeću“. U: *Temelji moderne Hrvatske: hrvatske zemlje u »dugom« 19. stoljeću*. Švoger, Vlasta; Turkalj, Jasna (ur.). Zagreb. 273-308.

Károly Khuen-Héderváry and Izidor Kršnjavi in Older and Recent Croatian Historiography

Summary

Károly Khuen-Héderváry was a Hungarian count raised on his family's estate in the Croatian village of Nuštar, who served as the Croatian ban between 1883 and 1903. Izidor Kršnjavi was a painter, art historian, writer, translator and most importantly Khuen-Héderváry's minister for religious affairs and education. Both of them influenced the Croatian life at the end of the 19th century. Khuen-Héderváry was responsible for the authoritative mode of government, press censorship, political violence, corruption and Hungarianization, but also for modernization, economic and cultural development. Kršnjavi modernized education, introduced physical and musical education, renovated schools, built numerous educational and cultural buildings (many of which today stand as symbols of Zagreb and the entire country) and encouraged cultural and scientific development. Older Croatian historiography (like Ferdo Šišić or Angelo Gjurski) portrayed Khuen-Héderváry only in negative ways, not even mentioning his minister Kršnjavi. That concept changed in the 1980s and modern Croatian historiography depicts both the positive and negative sides of his reign, although the positive things are more attributable to Kršnjavi.

Keywords: Károly Khuen-Héderváry, Izidor Kršnjavi, end of the 19th century, old and new Croatian historiography.